

Пеструєв Дмитро Миколайович,
аспірант 3-го року навчання кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Науковий керівник: д.ю.н., професор Харитонов Є.О.

NEGOTIORUM GESTIO ЗА РИМСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ ЯК ПІДґРУНТЯ ІНСТИТУТУ ВЕДЕННЯ СПРАВ БЕЗ ДОРУЧЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ ДЕЯКИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Діяльність в інтересах іншої особи є одним з проявів альтруїзму, поширення якого у розвинених країнах відображає зміни, які відбуваються у сучасному суспільстві. Разом із тим, не варто забувати, що коріння цього інституту знаходиться у римському приватному праві. Враховуючи цю обставину, охарактеризуємо вихідний матеріал, а потім простежимо трансформації його концепції, аби визначити тенденції правового регулювання відносин, що виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення.

Почнемо з того, що ведення чужих справ (без доручення) у римському праві розглядалося як нібито договірні зобов'язання. Умовами виникнення таких зобов'язань було здійснення дій на користь іншої особи з ініціативи того, хто діяв (гестор), та неможливість для гестора отримати попередньо згоду на дії від хазяїна (домінуса). Ознаками цих зобов'язань було: ведення чужої справи; відсутність доручення на ведення чужих справ; доцільність дій, тобто їх спрямованість на захист прав господаря; намір того, хто вів справи, здійснювати діяльність в чужому інтересі за рахунок хазяїна. Сторони зазначених зобов'язань мали наступні права і обов'язки: гестор мусив вести чужі справи старанно і ретельно, як свої власні; якщо його дії не були схвалені хазяїном, мав повернути майно у первісний стан; по завершенні ведення чужих справ гестор мусив звітувати перед хазяїном, а також передати останньому усе отримане при веденні справ. Натомість, він мав право на відшкодування витрат, здійснених при веденні чужих справ. У свою чергу, хазяїн, схваливши діяльність гестора зобов'язаний був відшкодувати йому витрати, зроблені у процесі ведення справ. Разом із тим, він мав право вимагати від гестора надання звіту про ведення справ, а також вимагати передачі йому усього отриманого гестором у процесі ведення його справ.

Концептуальні засади інституту ведення справ без доручення були покладені в основу рішень у відповідній сфері під час, так званих, «великих кодифікацій» цивільного законодавства, що відбулися у Європі протягом ХІХ – початку ХХ ст.

Мабуть, найбільш послідовно ідеї римського інституту negotiorum gestio були відтворені у Цивільному кодексі Німеччини 1896 року [1, с. 5], проект якого створювався у боротьбі «германістичної» та «романістичної» шкіл

німецької юриспруденції і став результатом певного їхнього компромісу останніх, але з переважанням у концепції інституту ведення справ без доручення романістичних засад.

У ЦК Німеччини інститут «Ведення чужих справ без доручення» міститься у главі 11 книги другої «Зобов'язальне право» Кодексу. Згідно з положеннями § 677 ЦК ведення чужих справ без доручення має місце, якщо особа веде справи іншої особи, не будучи уповноваженою на це останньою, або не маючи на це повноважень, що могли б впливати з якихось інших підстав. Загальним правилом є те, що, коли хтось без повноважень веде справи іншої особи, то він має діяти належним чином в інтересах хазяїна, з урахуванням його можливої волі, а натомість, може отримати право на відшкодування розумних і доцільних витрат.

На підставі аналізу норм глави 11 ЦК Німеччини можна розрізнити чотири випадки ведення чужих справ без доручення: 1) виправдане ведення чужих справ без доручення; 2) невинуватене ведення чужих справ без доручення; 3) помилкове ведення чужої справи як власної; 4) ведення справи, про яку діючій особі напевно відомо, що вона чужа для неї, у власних інтересах.

При виправданому веденні чужих справ без доручення гестор має вести справу таким чином, як того вимагають інтереси хазяїна справи з урахуванням його дійсної чи вірогідної волі (§ 677 ЦК). Крім того, на особу, яка веде чужі справи, покладаються додаткові зобов'язання: повідомити, що вона приймає на себе ведення чужої справи; надати хазяїну справи інформації про ведення його справ; своєчасно передати отримане від ведення справи хазяїну справи.

У випадку невинуватеного ведення чужих справ встановлюється, чи не було безпідставного збагачення або протиправної поведінки. Якщо зазначені обставини відсутні, то той, хто вів чужу справу, все одно не має права на відшкодування своїх витрат.

Наслідки помилкового ведення чужої справи, як своєї власної, передбачені § 687 ЦК Німеччини, згідно якому в такому разі застосовуються загальні положення про зобов'язання, зокрема, про наслідки безпідставного збагачення.

Випадки ведення чужої справи у своїх власних інтересах кваліфікуються як правопорушення і тягнуть виникнення деліктних зобов'язань.

Аналіз положень ЦК Німеччини дає підстави для висновку, що передбачені ним наслідки ведення чужих справ, у своїй переважній більшості, відповідають положенням цього інституту, сформованим у римському праві. Разом із тим, тут норми інституту ведення чужих справ розмішені поміж норм про договори, а не виділені у окремий вид зобов'язань – нібито договори, як це мало місце у римському праві.

Концепція римського приватного права в цілому та окремих його інститутів слугувала методологічним підґрунтям кодифікаційних робіт при створенні Цивільного кодексу французів 1804 року (відомий також під назвами Французький Цивільний кодекс, Кодекс Наполеона) [2, с. 136], який став першою успішною загальнонаціональною кодифікацією у Франції. і в наш час є одним з найстаріших діючих цивільних кодексів Європи.

У Кодексі Наполеона регулюванню відносин ведення чужих справ без доручення присвячені ст.1372-1375, які визначають принципові засади відповідного інституту, віднесеного до числа «квазідоговорів». Зокрема, ст. 1372 встановлює, що у разі, коли хтось добровільно веде справу іншого, незалежно від того, знає власник про таке ведення справ чи ні, то той, хто веде справу, укладає мовчазне зобов'язання продовжувати ведення справи, яку він почав, і довести його аж до моменту, коли власник буде в змозі сам потурбуватися про свої справи; так само він повинен прийняти на себе усе, те, що пов'язане з цією справою. При цьому він приймає усі обов'язки, котрі б виникли, якби безпосередньо існувало доручення, яке дав би йому сам власник.

Стаття 1373 ЦК передбачає можливість виникнення зобов'язань з ведення справ, навіть, якщо хазяїн помирає до завершення справи, встановлюючи, що у такому разі той, хто добровільно взяв на себе ведення справи іншої особи, має вести її аж до того моменту, коли спадкоємець зможе взяти на керівництво справою.

Відповідно до вимог ст.1374 ЦК той, хто добровільно взяв на себе ведення справи іншої особи, має вести її як належить достойному батьку сімейства. Разом із тим, передбачається, що врахування обставин, які зумовили прийняття особою на себе ведення справи іншої особи, можуть дозволити судді пом'якшити відповідальність такої особи за збитки, що виникнуть внаслідок її вини або недбалості у веденні справ [3, с. 491.].

Розглянемо далі, як вплинули концепції інституту ведення справ без доручення, відображенні у двох згаданих вище видатних цивільних кодексах, на його розуміння у Цивільному кодексі Польщі [4].

Передусім, звернемо увагу на те, що глава XXII «Ведення чужих справ без доручення» (ст. 752-757) знаходиться між главами «Доручення» і «Договір посередництва». Отже, вже сама структура Цивільного кодексу відображає концептуальний підхід до визначення сутності цивільних відносин, які є предметом правового регулювання. Зокрема, розміщення у ЦК Польщі норм, які регулюють ведення чужих справ без доручення, після глави «Доручення» і перед главою «Договір посередництва» свідчить, що польські законодавці використали підхід, застосований у ЦК Німеччини, у якому § 677-687

знаходяться поміж інших норм договірному праву, а не виділені в окремі – нібито договірні зобов'язання.

Спеціальне визначення зобов'язань, які виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, у ЦК Польщі відсутнє. Натомість, ст. 752 згаданого ЦК містить загальне правило, згідно якому той, хто веде чужу справу без доручення, повинен діяти на користь особи, справу якої він веде, і відповідно до його вірогідної волі, виявляючи при цьому при веденні справ належну турботу (дбайливість) про них. Звідси випливає висновок, що ведення чужих справ без доручення є підставою виникнення зобов'язань між особою, яка веде чужу справу без доручення, та особою, справу якої веде діюча особа. При цьому пріоритет мають інтереси особи, чиї справи ведуться без доручення, оскільки про права того, хто веде чужу справу без доручення, тут, навіть, не згадується.

Так само про вимоги до того, хто веде чужу справу без доручення, та його обов'язки, що виникають у зв'язку із таким веденням справ, йдеться у наступних нормах. Так, § 1 статті 753 ЦК встановлює обов'язок того, хто веде чужу справу без доручення, по можливості повідомити про це особі, чию справу він веде. Хоча тут йдеться, що виконати цей обов'язок слід «по можливості», однак, очевидно, що доводити відсутність згаданої можливості доведеться йому, оскільки він фактично виступає у ролі боржника, який не виконав покладений на нього обов'язок: відповідно до обставин або очікувати розпоряджень особи, чию справу він веде, або вести справу до тих пір, доки ця особа не зможе сама зайнятися своєю справою, стосовно якої вчиняються дії без доручення.

Згідно з § 2 ст. 753 ЦК той, хто веде чужу справу без доручення, повинен надати звіт у своїх діях, а також передати все отримане при веденні для особи, чию справу він вів, цій особі. У випадку належного виконання перелічених вище обов'язків, у відповідності з наступними положеннями згаданої норми, він може вимагати відшкодування обґрунтованих витрат, сплати узаконених процентів з цих сум, а також вимагати, щоб особа, чию справу він вів, звільнила його від зобов'язань, прийнятих ним на себе у зв'язку з веденням чужої справи.

Як впливає зі змісту наведених норм, при недотриманні ведучим чужу справу без доручення згаданих вимог, він не має права на відшкодування зроблених витрат, а також є боржником перед третьою особою по зобов'язанням, прийнятим ним на себе у зв'язку з веденням чужої справи.

Ще більш несприятливі наслідки настають для того, хто веде (вів) чужу справу без доручення, всупереч відомій йому волі «хазяїна справи». Зокрема, відповідно до положень ст. 754 ЦК він не може вимагати компенсації грошових витрат, а також відповідає за завдану шкоду. Винятком є положення ст. 754 ЦК,

згідно яким зазначені несприятливі наслідки для ведучого чужу справу не настають у випадках, коли воля особи, чию справу він веде (вів), суперечить закону або засадам соціального співжиття.

Це положення ст. 754 ЦК Польщі відображає прагнення вирішити колізію між необхідністю захистити інтереси приватної особи від втручання сторонніх (принцип римського права: «*Per liberam personam nihil nobis adquiri potest*») і потребами врахування інтересів осіб, які добровільно ведуть чужу справу, аби запобігти виникненню шкоди її хазяїну. Природним є таке бажання надати допомогу, а тому неприродним було б перекладати на тих, хто сумлінно дбає про інтереси інших громадян, витрати, пов'язані з такою діяльністю, особливо, коли вона є об'єктивно виправданою і, навіть, необхідною.

Можна зробити висновок, що ЦК Польщі, ґрунтуючись на ідеях римського права та їхніх інтерпретаціях під час європейських цивілістичних кодифікацій, містить низку цікавих положень щодо регулювання ведення чужих справ без доручення.

Література:

1. Германское право. Ч. I. Гражданское уложение: Пер. с нем / Серия: Современное зарубежное и международное частное право. – М. : Международный центр финансово–экономического развития, 1996. – С. 5.
2. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х тт. – Том 2. – [Пер. с нем.]. – М. : Междунар. отнош., 1998. – С. 136.
3. Французский гражданский кодекс: учеб.-практич. комментарий. – М. : Проспект, 2008. – 752 с.
4. Kodeks cywilny z krótkim komentarzem / Redaktor odpowiedzialny mgr Józef Leonarski. Wydano staraniem ośrodka doradztwa i szkolenia tur/ – Jaktorów: 2000. – 316 s.